

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİK AÇILIM VE ANADİL TARTIŞMALARI ÜZERİNE FÜSUN ÜSTEL İLE SÖYLEŞİ

Söyleşi: Ayça Günaydın, Esra Aşan

Ekim 2009, İstanbul

Son dönemde kamuoyunda gündeme gelen demokratik açılım tartışmalarıyla birlikte anadilde eğitim hakkı üzerine de yeniden konuşulur oldu. Türkiye'nin çokdilli ve çokkimlikli yapısının tanınması ve dilin önündeki engellerin kaldırılması, demokratik ve barışçıl bir sürece katkı sunması açısından bu tartışmalar oldukça önemli. Dergimizin bu sayısında Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölüm Başkanı Füsün Üstel ile Türkiye'de anadilde eğitim tartışmaları, dünyada çokdilli eğitim konusunda geliştirilen yöntem ve politikalar ve Türkiye'deki farklı dillerin tanınmasının ve kullanımının önündeki engellerin kaldırılmasının toplumsal anlamda karşılığı üzerine konuştuk. Füsün Üstel, dil haklarının kültürel bellekle de ilgili bir hak olduğunu ve dil hakkına sahip çıkmanın kültürel belleğe, kültürel kimliğe sahip çıkmak anlamına geldiğini söylüyor ve Türkiye'de başta dil hakları olmak üzere kültürel hakların tanınması, "sorun"un normalleşmesini, "sorun" olmaktan çıkmasını sağlayacaktır diye belirtiyor.

Son dönemde kamuoyunda yürütülen demokratik açılım, Kürt açılımı tartışmalarının önemli bir bölümünü anadil eğitimi ve kültürel haklar oluşturuyor. Bu topraklardaki çokdilli ve çokkültürlü yapının tanınması barış zemininin kurulmasında oldukça önemli bir yerde duruyor. Siz açılım süreciyle beraber yeniden gündeme gelen anadil eğitimi ve kültürel haklar tartışmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Açılımı çok olumlu değerlendiriyorum. "Açılımın içeriği henüz bilinmiyor", "hükümet henüz bir eylem planı veya yol haritası çizmedi" gibi konuların üzerinde çok fazla durulmasını anlamlı bulmuyorum. Belki bu, başından net hatlar konulmaması gereken bir şey; bir müzakere süreci, pazarlık süreci aynı zamanda. Orada da güç dengeleri ortaya çıkacak, belki de şimdiye kadar kendisini açıkça ifade etmemiş yeni aktörler seslerini duyurmaya başlayacaklar, kısacası konjonktür belirleyici olacak. Uzayacak bu süreç, çok kısa zamanda sonuç almayı beklemek mümkün değil. Kürtler açısından, kültürel taleplerin karşılanması acil bir sorun. Kürt kökenli

vatandaşlar bu konuyu bir varlık meselesi haline getirdiler. Bu çok meşru bir talep. Dünyanın pek çok yerinde bu tür dil temelli hak talepleri var.

Öte yandan kültürel haklar sadece dil haklarından da oluşmuyor; ama dil çok önemli bir yerde duruyor. Dil, insanlar arasında bir iletişim aracı. Asıl önemlisi, toplulukların kendilerini tanımladıkları bir kimlik unsuru. Kürtler açısından da bu kimlik unsuru çok önemli. Dil hakları aynı zamanda kültürel bellekle de ilgili bir hak. Kendi dilin üzerinden bu belleği nasıl oluşturacaksın, kültürel belleğinin kaynaklarına nasıl ineceksin? Kendi tarihini o dil üzerinden nasıl yazacaksın? Tarihi nasıl sahipleneceksin? Dolayısıyla kültürel haklar dediğimiz haklar çok daha geniş bir şey. Tabii, anadilde eğitim bunun çok önemli bir parçası; ama kültürel haklar ya da dil hakları dediğimizde bunu daha geniş bir kapsamda ele alıp Kürtlerin kendi tarihlerine, kendi belleklerine sahip çıkma hakkı olarak da görmek lazım. O bellek zaten yaralı bir bellek, Kürtler en iyi ihtimalle bir inkâr politikasıyla, en kötü ihtimalle bir şiddet politikasıyla karşılaştıkları için. Dil hakları, o belleğin kurulması; belleğin kurulması da o topluluğun kendisini bir topluluk olarak var edebilmesi için önemli. O bellek geri kazanılsa belki bu süreç çok daha az sancılı geçecektir. Ama sürekli inkâr edildiği için daha problemlerli bir durum yaşıyor.

İnsanların kendi seslerini kendi dillerinde duyması çok rahatlatıcı bir şey, kendilerini bir birey olarak görebilmeleri, vatandaş olarak görebilmeleri için. Anadilde eğitimin ya da öğretimin devlet tarafından kabul edilmesi o toplumun topluluk olarak tanınması ya da birey olarak, Kürt vatandaşlar olarak tanınması ve yıpranan, örselenmiş bu onurun iadesi anlamına geliyor. Türkiye devletinin demokratikleşmesi açısından çok önemli olduğunu düşünüyorum.

Bugün Türkiye’de bu talep nasıl ele alınıyor? Nasıl bir anadil eğitimi ya da anadilde eğitim talebinde bulunuluyor ve bu konuda ne tür çalışmalar yürütülüyor?

Kürtlerin anadilde eğitim talebi var. Ancak Mardin Artuklu Üniversitesi için çıkan kararı da gördük; sadece, “yaşayan diller” diye bir ibareyle geçiştirilmiş. Bu durum Kürt kökenli vatandaşları tatmin etmedi, ama şunu da netleştirmek lazım: Anadilde eğitim talebinin içeriği, çerçevesi nedir? Orada da bir belirsizlik söz konusu. Başta İstanbul’daki Kürt Enstitüsü olmak üzere, çeşitli kurum ve çevrelerin birtakım çalışmaları var. Ama bu çalışmalar ya da projeler de henüz kamuoyuyla paylaşılmış değil. Eğitimciler, dilbilimciler anadilde eğitim konusunu kendi aralarında tartışıyorlar; ama henüz neler önerildiği, neler olabileceği konusunda kamusal tartışılmış bir tartışma yok. Dolayısıyla çok da fazla veriye sahip değiliz ama Kürt Enstitüsü’nün kuruluş amaçlarından biri de dili ve kültürü geliştirmek. Yönetmeliğinde,

tüzüğünde bu şekilde ifade ediliyor. Belki de bu, müzakere süreci içinde tartışılması gereken bir şey. Devleti bu konuda nereye kadar ikna edebileceklerini tartıştıkları için belki net projeler koymuyor olabilirler. Bu da meşru. Belki de böyle yapılması lazım.

Anadilde eğitim nasıl yapılabilir? Başka ülkelerde nasıl yöntemler geliştiriliyor?

Anadilde eğitimin nasıl yapılacağı çok önemli. Anadilde eğitim dediğimizde şu olasılıklardan bahsedebiliriz: Eğitim sürecinin bir bölümü o dilde olabilir. Sadece ilköğretimde olabilir, ortaöğretimde olabilir, yükseköğretimde olabilir. Eğitimin bütünü ya da ağırlıklı bir kısmı anadilde yapılabilir. Örneğin Avusturya'da eğitim dili Almanca olmasına rağmen, ulusal azınlıklar söz konusu olduğunda ilköğretimde üç tür okuldan söz etmek mümkün: Tek dilli, yani azınlık dilinde eğitim yapan okullar, iki dilli azınlık okulları ve Almanca eğitim yapan okullarda iki dilli sınıflar. Öte yandan Avusturya'da yükseköğretim bütünüyle Almanca yapılıyor. Anadilde eğitim özel okullar ya da kamu okulları kapsamında ele alınabilir. Fransa'da derneklerin kurdukları ve özel okullar kapsamında yer alan eğitim kurumlarında -ilk ve ortaöğretim- Bröton, Katalan, Bask ya da Oksitan dillerinde eğitim almak mümkün. İspanya'da Kastilyan resmi dil olmakla birlikte, özerk bölgelerde ikidillilik söz konusu. Eğitimde ise özerk bölgelerin ikidillilikle ilgili farklı yaklaşımları olabiliyor. Örneğin Bask bölgesinde ikidilli eğitim konusunda seçim hakkı varken, Katalonya'da ikidilli eğitim zorunlu. Kısacası anadilde eğitim konusunda çok farklı modeller söz konusu. Ama Türkiye'de bu aşamaya henüz gelemedik. İşin prensibini konuşuyoruz ve o konuda da belli bir kritik eşik var gibi görünüyor. Devlet anadilde eğitim konusunda belli bir direnç içinde.

Cumhuriyet projesini bir kültür projesi olarak kabul edersek Türkçenin bu projede çok önemli bir yeri olduğunu görebiliriz. Türkiye'de bir kritik eşik var. Hükümetin en azından anadilde eğitim lafını telaffuz etmek konusunda bile problemi var ve Kürtler için de bu bir olmazsa olmaz koşul haline geldi. Süreç içinde bunun nasıl halledilebileceği problemlidir.

Diğer taraftan anadil öğretimi dediğimiz daha farklı, belki de daha kolay halledilebilir bir şey. Nasıl yapılabilir? Mesela seçimlik ders olarak konabilir Kürtçe. Dil branşları oluşturulabilir. Öğrenciler nasıl İngilizce, Fransızca, Almanca ders alabiliyorsa Kürtçe de alabilirler.

Ama genellikle öne çıkan talep anadilde eğitim üzerine. O konuya girdiğimizde de şöyle bir problem var: Anadilde eğitim kolay bir şey değil. Bugünden yarına hemen olabilecek bir şey değil. Çünkü bütün müfredatın Kürtçe ya da başka bir dil üzerinden düşünülmesini gerekiyor. Bu, yeni ders kitapları demek, öğretmenlerin formasyonu, mevzuatın değişmesi demek. Kurumsal olarak bunu düzenlemek lazım.

Yeni bir tarihyazımı da demek!

Evet, yeni bir tarihyazımı demek. Diyarbakır'da sunduğum bir makalede şunu savundum: Tabii ki anadilde eğitim çok önemli ve karşılanması gereken bir talep, en azından anadilde öğretimin karşılanması gerekir. Ama bu kadar ırkçı, ayrımcı ve ötekileştirici müfredat programıyla biz bunu Türkçe yapsak ne olur, Kürtçe yapsak ne olur? Aynı zihniyet devam ettiği sürece demokratikleşmeye ne kadar fayda sağlar? Bundan pek emin değilim. Bu yaklaşım sadece Kürtçe için de değil, öteki dillere de uygulanabilir.

Anadilde eğitim hakkı tartışması yürütülürken karşımıza “anadilde eğitim” ve “anadil eğitimi” gibi iki ayrı kavram çıkıyor.

Anadilde eğitimi ve anadil öğretimini birbirinden ayırıyorum. Anadilde eğitim dediğimizde de eğitim sürecinin bütününe anadilde olması gerekmiyor. Batı örneklerine baktığımızda en azından eğitimin ağırlıklı bir bölümünün anadilde yapılmasını kastediyoruz. Mesela İskoçya'da belirli bir saat hesabı var. Bir eğitim kurumunda belirli saatte anadilde eğitim veriliyorsa, anadilde eğitim kabul ediliyor. Fransızlar anadilde eğitim yapan kurumları özel eğitim yapan kurumlar içine almışlar. Fransa'da bir yanda din temelli eğitim yapan kilise kurumları var; bir de, anadilde eğitim yapan, Brötonca, Baskça, Occitanca eğitim veren eğitim kurumları var. Bu, bizdeki ücretli özel okul anlamına gelmiyor. Öte yandan devlet hocaların ücretlerini de karşılıyor. Ama o hocalar devlet okullarında çalışan hocalarla aynı statüde değiller. Fransa'da bölge dilleriyle eğitim yapan okullar, yakın zamanlara kadar *immersion* adı verilen pedagoji doğrultusunda eğitim veriyorlardı. “Dalma” anlamında; suya dalarsın ya öyle bir şey. Çocuklar Brötonca eğitim yapılan Diwan okullarında eğitime önce anadilinde başlıyor, sonra yavaş yavaş Fransızca öğreniyorlardı.

İkinci dil gibi mi?

Tam ikinci dil gibi de değil. Daha yumuşak bir pedagojiyle Fransızcaya geçiliyor. Fransa'da da tepkiler oldu. Cumhuriyetçi kanat “Fransız dili İngilizce gibi bir ikinci dil haline getiriliyor” diyerek bu yönetime karşı çıktı. Sonunda, 2003 yılında alınan bir kararla, *immersion* yönteminin fiili bir tekdillilik yarattığı, eğitim dilinin Fransızca olması kuralını ihlal ettiği gerekçesiyle söz konusu okullarda Fransızca ve bölge dilinin eşit saatte verilmesi kuralı getirildi. Fransa'da görülen o ki veliler çocuklarını bölgesel dillerde eğitim veren okullara yolluyorlar, ama yüz binlerle ifade edilen bir sayı da değil bu. Ailelerin, çocuklarına istedikleri gibi bir eğitim aldırarak konusunda özgürlüğü olmalı. Bu, din ve vicdan özgürlüğü gibi bir şey. Çocuğunun eğitimine özgürce karar verebilmelisin. Mesela, Kürtçe eğitimi bir Kürt aile isteyebilir, diğeri istemeyebilir.

Bunun açık bir şey olması lazım. Bireyin iradesine dayalı olması lazım, dayatılan bir şey olmaması gerekir.

Öte yandan Fransa örneğinde tanık olunduğu gibi şöyle bir problem de ortaya çıkabiliyor: Brötonlar anadilde eğitimi bir hak talebi olarak yıllarca sürdürdüler. 70'lerde başlayan bir hareket bu. Fransız eğitim sistemi içinde okullarının ve öğrencilerin sayısını artırdılar. Ama gelinen noktada sıkışılan yerler de var. Bu sorunlar, 2000'li yıllarda açıkça ifade edilmeye başlandı. Her yıl belirli bir öğrenci sayısına ulaşamadığın takdirde, o dilin varlığını sürdürmesini, gelişmesini güvence altına alamıyorsun. Bu oldukça yüksek bir sayı ve henüz o sayıya ulaşamamış durumdalar. Ayrıca çok ciddi mali sorunları var okulların.

Az önce bahsettiğiniz Brötonca eğitim konusuna geri dönelim. Çocuk bir dilin içine doğuyor ve o dille toplumsallaşıyor. İlköğretim yaşına geldiğinde yine o dille, anadilinde eğitime başlıyor. Sonrasında yavaşça Fransızcaya geçiliyor. Bu, çocuğun gelişimi açısından da daha sağlıklı bir yönetime işaret ediyor.

Evet, öyle. Bir kere çokdilli olmak sağlıklı bir şey. Eğitim çalışmaları, psikolojinin verileri de bunu gösteriyor. Her dil farklı bir düşünme biçimi açıyor kafamızda. O anlamda çok önemli. Eğitim hayatına önce anadilinde başlama, travmayla başlamama, sonra aşamalı bir biçimde diğer dile geçiş yapmak önemli. Psikolog değilim ama aksinin travmatik bir şey olduğu söyleniyor. Yavaş yavaş bu konuda tanıklıklar da başladı. Bunları yaşayan insanlar kendileri ifade ediyor. Adı, hiç değilse geçiş sürecinde mutlaka anadilde eğitim de olmayabilir, sürecin yumuşak bir biçimde yaşanması sağlanabilir diye düşünüyorum. Gerçekten çok iyi düşünülmeli. Uzun ve yapıcı bir müzakere süreci lazım. Bu müzakerede sivil toplum örgütleri, siyasi partiler, yerel yönetimler, eğitimciler ve velilerin de bulunması gerekir.

Öte yandan, anadilde eğitim yaptığımızda eğer o dil kamusal alanın hiçbir yerinde kullanılmıyorsa o zaman âtil hale gelecektir. Özel alanın sınırları içinde yaşayan bir dil statüsünü sürdürecektir. Onun için de devletin kurumlarının çokdilli kurumlar olması gerekir. Yerel yönetimlerde, başta adalet ve sağlık alanlarında bu yönde uygulamaların önünü açmak yönünde çekingen de olsa bazı girişimlerden söz ediliyor. Vatandaşın kamu kurumlarıyla ilişkisinde farklı dilleri kullanabilme yolunun açılması lazım. Yoksa dediğim gibi bu dil eğitimden sonra kullanılmayan bir dil haline gelebilir. Üstelik insanların sosyal terfisini, sosyal mobilitayı de engelleyen bir şey haline gelir.

Gayrimüslim azınlıkların Ermenilerin, Rumların, Musevilerin kendi dillerinde eğitim aldıkları okulları var. Bu hak tanınıyor ama bu hakkın uygulamasında sorunlar yaşıyor.

Lozan azınlıklarına, yani Yahudilere, Ermenilere ve Rumlara baktığımızda orada da çok problem olduğunu görüyoruz. Bunların bir kısmı devletten kaynaklanıyor. Bir kısmı da toplulukların küçülmesinden, dolayısıyla da cemaat eğitim kurumlarının geçmişteki rol ve işlevlerini yüklenememesinden kaynaklanıyor. Ulus Özel Musevi Lisesi'nde yaptıkları şu: İbraniceyi ikinci dil olarak öğretiyorlar. Orada anadil öğretimi söz konusu. Ermeni ve Rum okullarında ise anadilde eğitim var. Ama tabii orada da şöyle problemler –biz dört meslektaş Türkiye Ermenileri ile ilgili bir kitap yazdıkⁱ saptadık. Ermenice bilen öğretmenlerin formasyonunu sağlayacak eğitim kurumları olmadığı için dersler ya o dilde her zaman yetkin olmayan öğretmenler tarafından veriliyor ya da Türkçeye kaymak zorunda kalıyorlar. Bunun nedenlerinden biri, bazı öğretmenlerin Ermeniceye akademik anlamda vakıf olamaması. Bir diğeri de koca bir ÖSS gerçeği. ÖSS'ye öğrenci kazandırmak, yani üniversiteye öğrenci sokmak zaman zaman ön plana çıkabiliyor. Kâğıt üstünde anadillerinde eğitim yapabilseler bile pratikte Türkçeye öncelik vermek zorunda kalıyorlar. Kullanılan kitaplar da çok eski. Ermeni okullarında mesela böyle bir durum geçerli. Yeni kitapların yazılması problemlidir; çünkü onu yazacak kadrolar ya yok ya da var olduğu zaman Talim Terbiye Kurulu'nun çok uzun denetiminden geçmek zorundalar.

Diyelim ki Kürtçe anadilde eğitim hakkı verildi. Ondan sonra bunun pedagojik yöntemi çok iyi oturtulmalı. Kürtçeden bağımsız olarak, eğitim kısmını ele alalım: Pedagojik hedefler ne olacak, hangi personelle yapılacak, kaç öğrenci yararlanacak, hangi okullarda hangi model doğrultusunda yapılacak, ölçme-değerlendirme yöntemleri nasıl belirlenecek? Kürtçeyi bir tarafa bırakın, asıl eğitimle ilgili büyük problem var. Yeni bir sisteme geçerken bu, çok iyi düşünülerek yapılmalı. Anadilde eğitim meşru bir talep; ama anadilde eğitim olsun da ne olursa olsun dememeli, nitelikli bir eğitim hedeflenmeli. Bütün vatandaşlar nasıl nitelikli bir eğitim talep ediyorlarsa Kürt kökenli vatandaşların da bu hakkı ve görevi var. Anadilde eğitimin nitelikli olabilmesi için gerçekten bu işin çok iyi düşünülmesi gerekir.

Az önce değindiğiniz gibi, Kürtçenin yaşayan diller kategorisi altında öğretilmesinden bahsediliyor. Birkaç üniversitede Kürtçe dersler açılmaya çalışılıyor. Bunun yanında Kürtçenin ilköğretimden itibaren öğretilmesine, üniversitelerde Kürdoloji ya da Kürt Dili Edebiyatı gibi bölümlerin açılmasına bir direnç var.

Osmanlı'dan gelen temel bir tartışma vardır: Eğitimin iyileştirilmesi, daha mükemmel hale getirilmesi nereden başlamalıdır? Önce üniversitelerde bu işi yapabilecek insanları, uzmanları mı yetiştireceksin, onların formasyonunu mu öne alacaksın yoksa aşağıdan mı, ilköğretimden mi başlayacaksın? Mesela Osmanlı'da Satı Bey diye bir eğitimci vardır. Onun tuba ağacına

nazariyesi var. Çünkü tuba ağacının kökleri yukarıdadır. Satı Bey der ki, önce üniversite, önce formatörlerin formasyonu lazım, eğitimcilerin eğitimi lazım, ondan sonra aşağıya doğru bu düzenlemelerin yapılması gerekir. Bunu çok iyi düşünmeliyiz. Eğer bir dil, o dilin pedagojisine sahip olmayan insanlar tarafından öğretilirse hem zaman kaybedilir, hem de proje başarısız, niteliksiz olur. Anadilde eğitim hakkının bir insan ve vatandaş hakkı olarak teslim edilmesine evet demekle, bu süreci ayrıntılarıyla düşünmek ayrı şeyler.

Elimizde yeterince kadro yok deniyor ama diğer yandan enstitülerde yetişen, Kürtçe eğitim veren kişiler var. Irak ve Suriye’de dil eğitimi konusunda deneyimler oluşunu biliyoruz.

Tabii, oralardan destek alınabilir. Irak’ta daha çok Sorani ağırlıkta olduğu için belki Kurmanci eğitimi ile Sorani eğitimi de birbirinden pedagojik anlamda farklı olabilir. Kürtçe bilmediğim için bunu söyleyemem; ama dilbilimciler bunu çok net ortaya koyabilirler. İsveç’te çocuklara yönelik hazır kitaplar var deniyor. Çok iyi kitaplar olduğu söyleniyor. En azından çocuk edebiyatı üzerine yapılan çalışmalar yıllardır var. Bu kitaplar bizim milli eğitim sistemimizin içine nasıl girecek? Ayrıca dediğim gibi Talim ve Terbiye diye bir kurum var. O kitaplar doğrudan alınmaz. Talim ve Terbiye Kurulu’nun denetiminden geçecek. Öte yandan İsveç’teki kitaplar daha “dışarıklılara” Kürtçe eğitim vermek üzere hazırlanmış. Buranın vatandaşına, bu topraklarda doğmuş çocuklara vermek üzere daha farklı bir pedagojik yaklaşım gerekir diye düşünüyorum. Orada İsveç’in çokkültürcü politikaları içinde Kürtlere, Kürt kökenli vatandaşlarına yönelik verdiği bir hizmet. Ama burada eğitimin bir parçası haline gelecekse daha farklı bir şeyler yapmak lazım belki de. Nasıl ki Türk modernleşmesi ithal bir modernleşmedir ve problemleri vardır, bu süreç de ithal bir şeyin üzerine dayandırılırsa orada da sorunlar çıkabilir kaygısını taşıyorum.

Aslında dil eğitimi konusunda yerel yönetimlerin daha fazla inisiyatif alması sürecin önünü açabilir. Eğitim sistemi dediğimizde daha merkezi üst bir kurul tarafından belirlenen ve aşağıya götürülen bir yapıdan bahsediyoruz.

Ama Türkiye’nin Milli Eğitiminin yapılması içinde bu şu anda mümkün değil. Yerel yönetimlerin bu konuda inisiyatif alması nasıl olabilir? Bir yerel yönetim kanunu kapsamında düzenlemelere gidilebilir. Demokratikleşme anlamında zaten Türkiye’ye böyle bir şey gerek. Ama yerel yönetimler pedagoğ değil ki! Ne yapabilir? Sadece o potansiyeli iyi düzenleyecek, örgütleyecek bir kurum olarak ortaya çıkabilir. “Bu işi yerel yönetimlere bırakın” diyenler de oluyor ama belediyelerin böyle bir donanımı, hazırlığı şu anda yok. Sur Belediyesi’nin yaptığı çokdilli belediyeçilik çalışmaları var; ama onlar henüz eğitime girmedi. Sembolik anlamda “ben varım, dilim var” anlamında önemli şeyler yaptılar ama ona bile dava açıldı.

Dilin bir yandan devlet şiddetiyle engellenmesine –ki Türkiye’de biz şu aşamada bunu yaşıyoruz-, diğer yandan da küreselleşme neticesinde dilin öldürülmesine tanık oluyoruz. Yani dilin önündeki devlet engeli kalktığında dahi dilin tam olarak tehlikelerden kurtulduğunu savunmak mümkün değil. Aslında Avrupa’daki örnekler için de benzer bir durum söz konusu.

Tabii, küreselleşme oldukça etkili. İngilizce ortak dil, adeta bir *esperanto* haline geldi. Bir yandan doğal diyebileceğimiz bir süreç yaşanıyor. Sayısını hatırlayamayacağım ama her yıl çok sayıda dil ortadan kalkıyor. Ama bir yandan da dediğiniz çok doğru; devlet şiddeti ile engellenen diller var. Hayatın normal mecrası içinde ortadan kalkan diller var. Tabii orada bile devletin vereceği bir destek, o dilin en azından bir süre daha korunmasına imkân sağlayabilir. Her halükârda dillerin yaşatılması, korunması, geliştirilmesi konusunda enstitülerin çok gerekli olduğuna inanıyorum. Çünkü enstitülerin bazı avantajları, göreceli hareket, özgürlük alanları var. Bu avantajlardan yararlanılabilir. Mesela Mardin Artuklu Üniversitesi’yle ilgili olarak ortaya çıkan tablo, anadilde eğitim konusunda siyasi iradenin sınırını açıkça gösterdi. Erken bir müdahaleydi çünkü ve konu “yaşayan diller”e indirgendi. Açılışın en başında aslında bir kapı kapandı. En azından bugünkü izlenim o. Halbuki süreç çok acele edilmeden, zamana bırakılabilirdi.

Örneğin İstanbul Üniversitesi’nde 2000’lerin başında, Türkiye’nin AB’ye üyelik tartışmalarının yapıldığı dönemde, Kürtçe eğitim için imza kampanyası başlatıldı ve kampanyaya karşı üniversitenin çok sert bir müdahalesi oldu.

Evet, hâlâ o süreçten dolayı yargılananlar var. AB uyum süreci tabii ki genel anlamda demokratikleşmeyi gerektiren bir şey ama mesela Avrupa Konseyi’nin iki tane belgesi var. Bir tanesi azınlıkların korumasına ilişkin çerçeve sözleşme. Çerçeve olduğu için dille ilgili birkaç madde var. Bir de Bölge ve Azınlık Hakları Avrupa Sözleşmesi var. Türkiye henüz bu sözleşmenin yanından bile geçmiyor. Fransa imzaladı ama Senato onaylamadı. Oysa sözleşmenin bütünü de imzalamak zorunda değilsin, belli maddelerini imzalayabilirsin. Türkiye mesela medyayla ilgili maddelerini imzalayabilecek durumdadır. Belirli sayıda maddeyi imzaladığın anda ve onaylandığı andan itibaren o sözleşmenin bütünü değil ama hiç olmazsa oradaki maddelere ilişkin taahhütleri yerine getirmek zorundasın, ama bunun bir yaptırımı var mı? Yok! Mesela bazı ülkeler sözleşmede yer alan taahhütleri biraz yerine getirebiliyor biraz getiremiyor, her zaman da yüzde yüz sonuç alınamıyor. Ama önemli olan bu yönde bir siyasi iradenin ortaya konması.

AB sürecinde Kürtçe kurslar açılmıştı, sonrasında ise televizyonlarda 45 dakikalık “çokdilli” yayına geçildi. En sonunda da TRT Şeş açıldı. Bunları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Kurslar başarılı olamadı bildiğim kadarıyla; çünkü zorlu bir süreçle karşı karşıya kaldılar. Hatırlıyor musunuz bilmiyorum, mesela kapıların eşığının ne kadar yüksek olacağına, dershane binalarına kadar ayrıntılı bir dizi kural getirildi. Kurslara sadece ilköğretim diplomasına sahip olanlar katılabiliyordu. Çok da kolay değildi yani; çok da fazla öğrenci bulamadıkları için, evet şu anda kapılar açık bildiğim kadarıyla ama, verimli bir proje olmadı.

Ben TRT Şeş'i izleyemiyorum, televizyonum almıyor. Ama şu önemli: Devlet TRT Şeş'e nasıl baktı? Bu “operasyon” diyelim, bu “sivil operasyonu” yaparken, bunu bir hak talebinin yerine getirilmesi, demokratikleşme paketinin çarpıcı, medyatik bir parçası olarak mı gördü, yoksa daha geniş kapsamda kültürel haklar çerçevesinde mi değerlendirdi? Rojin'in TRT Şeş'te kalamaması gibi şeyler gösteriyor ki çok da özgür ve özerk bir ortam yok orada.

Anadilde eğitim hakkı tartışmalarıyla beraber üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer konu da özellikle anadili Türkçe olmayan kız çocukları ve kadınların eğitimi konusundaki politikalar ve de kampanyalar. Haydi Kızlar Okula, Kardelenler, Anne-Çocuk eğitimleri vb. pek çok eğitim seferberliği söz konusu. Bu kampanyaları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Genellikle çeşitli etnik toplulukların dil konusunda, dilin aktarımı konusunda en önemli unsuru kadın. Kadınlar, özel alandaki konumları nedeniyle geleneğin sürdürücüsü ve aktarıcısı rolünü sürdürüyorlar. Cumhuriyetçi eğitim kurumlarından daha az geçtiği için Türkiye özelinde kültür aktarımı denen süreç ve sosyalizasyon daha çok kadının üzerinden yürüyor. Bu durumu, kültürün korunması anlamında çok düz bir biçimde olumlu değerlendirmek mümkün müdür? Emin değilim. Çünkü bir yandan da kadının içe kapanması, yani kamusal alanın aktörü haline gelememesi, vatandaşlaşmaması diye bir problem var; çünkü Türkçe, Cumhuriyet projesinin vatandaşlık modelinin en temel unsurlarından biri. Öte yandan birey olarak kamu kurumlarıyla ilişki Türkçe bilgisini gerektiriyor ve bu konuda eğitim önemli. Açıkçası ben bu tür projelerin arka planındaki ideolojik motivasyonların her zaman akılda tutulması gerektiğini düşünüyorum ama kategorik olarak karşı çıkılması gereken projeler olduğunu düşünmüyorum. Üstelik bu projeler, sadece Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yönelik projeler de değil. Cumhuriyetçi, laik kesim tarafından, misyoner –görevli anlamında söylüyorum– bir ruhla ortaya konan modernleşme projesinin aldığı yeni bir biçim. Ama benim bu konudaki kişisel görüşüm şu: Kızlar okutuluyorsa, okutulsun. Ayrıca eğitimsiz bir bireyin kültürel kimliğini sürdürmesiyle

eğitimli birinin bunu sürdürmesinin yine de daha farklı olduğunu düşünüyorum. Hem niye dilin aktarımının ağırlığını sadece kadınlar üstlensin? Bu konuda neden kadınlar görevli olsun? Bu bir kamu hizmetidir. Niye bireyler üzerinden yapılsın? Kamu hizmeti ise devlet bu imkânları sağlamakla görevli. O zaman da ister Kardelenler ister başka bir şey! Tabii farkındayız, bu bir medenileştirme, Türkiye'yi modernleştirme projesi; Atatürkçü, Cumhuriyetçi, laikçi bir çizginin devamı olduğunu biliyoruz; ama bir seçim yapmak gerekirse, eğitimli kadınlar da, tıpkı Kürt kökenli eğitimli erkekler kadar kültürel kimliklerine sahip çıkacaklardır gibi geliyor. Artık eskisi gibi, Cumhuriyet döneminin başındaki gibi bir asimilasyon kolay değil. Artık insanlar kimliklerinin daha fazla bilincinde, kadınıyla erkeğiyle bilincinde. Erimek, yok olmak eskisi gibi kolay değil.

Bölgede çalışma yapan çoğu kadın kurumunun verdiği hizmetlerden biri de Kürt kadınlarına Türkçe eğitim. Bu ihtiyacın sebebi kamusal alanda kadının kendini ifade edememesi olarak açıklanıyor. Mesela kadın bir devlet dairesine yanında bir erkek olmadan gidemiyor. Bu konuda aslında iki taraflı bir şey düşünülebilir. Neden değişmek zorunda kalan vatandaş oluyor? O dili bilen bir kişiyi devlet kurumuna koyduğumuzda bu iki taraf için de daha sağlıklı olmaz mı?

Bu sırf hizmet alma-hizmet verme mantığı da değil. Niye kadınların ikinci bir dili olmasın diye de bakıyorum. Türkçe de ikinci dilleri olsun. Bunu da çokdillilik anlamında onları geliştirecek, zenginleştirecek, bir kamusal aktör, vatandaş kılacak bir imkân olarak görüyorum.

Bence şu süreçte, en azından geldiğimiz noktada Türkçeyi mutlaka bilmek gerekiyor. Kadınlar kendilerini bir kamusal aktör olarak görmeyip devlet daireleriyle ilişkilerinde erkeklere iliştilerinde patriyarka devam ediyor. Halbuki kamusal aktör olarak Türkçe konuşabilmenin, oradaki hizmeti kendisinin almasının kadınlar açısından çok geliştirici bir yönü var. Birinci dili kabul etsin, ikinci dili kabul etsin o önemli değil yani.

Bununla beraber biraz önce de belirttiğim gibi, kurumların da çokdilli hale gelmesi lazım. Kurumlarda kamusal hizmetleri tekdilli alıyorsan anadil bilgisi ya da anadilde eğitim çok da anlamlı hale gelmiyor. Politik olarak talep edilen kültürel hakların, kullanılabilir haklar olması lazım. Aynı şekilde hakkın sürdürülebilirliği de önemli.

Kürtçe daha çok yaşça büyük kesimler tarafından kullanılan ve bilinen bir dil iken genç kuşaklar zaten Türkçeyle haşır neşir oluyor ve bu kesim Kürtçeden gittikçe uzaklaşıyor.

Mesela İskoçya'da ilginç bir şey olmuştu. İskoçya'da anadilde eğitiminin kurala bağlanmasıyla gençler, yaşlı kuşaklara göre anadillerine daha hâkim hale geldiler. Kimliğe gençler sahip çıktılar.

Baskı gündelik yaşama da tesir ediyor. Yakınında yaşayan insanların dillerini anlamaz, bilmez hale geliyorsun. Mesela Almancayı duyduğumuzda bu Almanca ya da Fransızca duyduğumuzda bu Fransızca diyoruz ama bir Rumca, Ermenice duyduğumuzda bu hangi dil, bilmiyoruz. Oysa bu dilleri konuşan kişiler senin komşun oluyor, iş arkadaşın oluyor vs. Hayatın içinde olan kişilerin dilleriyle aslında hiçbir tanışıklığın yok.

İşte o çok önemli: duyduğun bir sesin, bir sözün neye tekabül ettiğini hiç olmazsa hissedecek, bilecek kadar dili tanımak. Bunun sadece Kürtler açısından değil Kürtlerle yaşayan herkes açısından da faydası, zenginleştirici bir boyutu var. Mesela Gayrettepe'de oturuyorum ben. Yıllar sonra Ladino duydum. Çünkü yaşlı bir Yahudi cemaati var orada, orta sınıf, tam orta sınıf ama. Levent'e, Tarabya'ya gidememişler ya da gitmemişler, Gayrettepe'de kalmışlar. Önce nedir bu diye düşündüm ve sonradan hatırladım çocukluğumda duyduğumu. İçimi kaplayan ilk duygu, sevinç oldu.

Başta dil hakları olmak üzere kültürel hakların tanınması, sorunun normalleşmesini, sorun olmaktan çıkmasını sağlayacak bir şey. Şu anda politik bir süreç yaşandığı için dil ile ilgili tartışmalar da aşırı derecede politize ediliyor. Bu durumun en azından orta vadede büyük gerginliklere neden olacağını düşünüyorum. İmralı'ydı, aftı, diğer sorunlar tartışılır; ama iki tarafın da çok net durduğu bir yer var, o da dil şu anda. Dil aslında bir tür gölge kavram. Daha masum, insani görünmekle birlikte iktidar ilişkilerinin, stratejilerinin en çok yansıdığı alan belki de. Dolayısıyla müzakerelerde dil hakları çok kritik bir öneme sahip.

Aslında bu resmi uygulamaları beklemeden, mahallelerde ya da çeşitli üniversitelerde sivil girişimlerle bir şeyler yapmak mümkün.

Var aslında bu yönde girişimler. Boğaziçi Üniversitesi'nde Kürtçe dersleri veriliyor. Antalya Film Festivali'ne Kürtçe filmlerin girmesi önemli. Sembolik ama önemli. Bir tanıma ve tanınma politikasının parçaları olarak görüyorum bu tür girişimleri. Öte yandan bu süreçte Türkiye'de Kürt dilbilimcilerin, eğitimcilerin düşüncelerini, bilgilerini kamuoyuyla paylaşmaları, bu konuda zihinsel bir açılım sağlamaları, konunun dar siyasete indirgenmesini engellemeleri de önemli olacaktır. Anadilde eğitim ya da Kürtçenin teşviki ve geliştirilmesi konusundaki önerilerini, projelerini, Kürt edebiyatını en azından geniş çevrelerle paylaşmaları bu konuya ister akademik, ister insani kaygularla yaklaşan herkesi, hepimizi zenginleştirir. Reel, gündelik politikanın kimi zaman pek de anlamlı olmayan, sık sularından daha anlamlı bir yöne sevk edebilir.

ⁱ Günay Gks zdođan, Füsun stel, Ferhat Kentel ve Karin Karakaşlı. *Türkiye’de Ermeniler: Cemaat/ Birey/ Yurttaş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.